

<https://doi.org/10.62837/2025.9.178>

QURBANOVA İNCİ ZAUR QIZI
E-mail: inciqurbanova17@gmail.com
Mobil nömrə: +994704040080
Orcid İd: [0009-0007-5206-1015](https://orcid.org/0009-0007-5206-1015)
Naxçıvan Dövlət Universiteti
Fakültə: Tarix-filologiya
İxtisas: Azərbaycan Dili

MƏMMƏD ARAZ POEZİYASINDA LEKSİK-SEMANTİK SÖZ QRUPLARI XÜLASƏ

Məmməd Arazın şeirlərində sinonimlərin işlədilməsi dilin gücündən ən yüksək səviyyədə istifadə sənətidir. Şair sözləri bir araya gətirməklə mənə sərhədlərini aşır, şeirlərinə estetik dərinlik qatır. Sinonimlərlə zənginləşdirilmiş şeirlər təkcə dilin gözəlliyini deyil, həm də şairin intellektual və duyğu dünyasını açır. Məmməd Araz sinonimlərdən səmərəli istifadə etməklə şeirlərində müxtəlif mənalar yaratmış, oxucunun şeirlə duyğusal bağını gücləndirmişdir. Bu səbəbdən Arazın şeirlərində sinonimlərdən istifadə ona dilin estetik tərəfini deyil, həm də şairin ictimai tənqidini, fərdi hissələrini daha təsirli şəkildə ifadə etməyə imkan verir.

Məmməd Araz antonimlərdən təkcə estetika və mənə baxımından deyil, həm də sosial tənqid vasitəsi kimi istifadə edir. Antonimlər sosial ziddiyyətləri, ədalətsizlikləri, bərabərsizlikləri üzə çıxarmaqda şairin ən güclü vasitələrindən birinə çevrilir. Şair cəmiyyətdə mövcud olan ziddiyyətli situasiyaları və insanın bu hallara qarşı mübarizəsini antonimlərlə ifadə edir.

SUMMARY

In the poems of Məmməd Araz, the use of synonyms is an art that utilizes the power of language to the highest level. By bringing words together, the poet transcends the boundaries of meaning, adding aesthetic depth to his poems. Poems enriched with synonyms not only showcase the beauty of language but also reveal the poet's intellectual and emotional world. By effectively using synonyms, Məmməd Araz creates various meanings in his poems and strengthens the emotional connection between the reader and the poem. For this reason, the use of synonyms in Araz's poems allows him to express not only the aesthetic side of language but also his social critique and personal feelings in a more impactful way.

Məmməd Araz uses antonyms not only in terms of aesthetics and meaning but also as a tool for social critique. Antonyms become one of the poet's strongest tools

in exposing social contradictions, injustices, and inequalities. The poet expresses the contradictory situations present in society and the individual's struggle against them through antonyms.

РЕЗЮМЕ

В стихах Маммеда Араза использование синонимов — это искусство, которое использует силу языка на самом высоком уровне. Соединяя слова, поэт выходит за рамки значений, придавая своим стихам эстетическую глубину. Стихи, обогащённые синонимами, раскрывают не только красоту языка, но и интеллектуальный и эмоциональный мир поэта. Эффективно используя синонимы, Маммед Араз создаёт различные смыслы в своих стихах и укрепляет эмоциональную связь между читателем и стихотворением. По этой причине использование синонимов в стихах Араза позволяет ему выражать не только эстетическую сторону языка, но и свою социальную критику и личные чувства более выразительно.

Маммед Араз использует антонимы не только с эстетической и смысловой точки зрения, но и как инструмент социальной критики. Антонимы становятся одним из самых сильных инструментов поэта для выявления социальных противоречий, несправедливости и неравенства. Поэт выражает противоречивые ситуации, существующие в обществе, и борьбу человека с ними через антонимы.

GİRİŞ

Məmməd Araz Azərbaycan ədəbiyyatının ən mühüm şairlərindən biri kimi şeirlərində istifadə etdiyi dil onun özünəməxsus poetik kimliyini formalaşdıran təməl elementlərdən biridir. Araz poeziyasında söz sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həmçinin, şairin düşüncəsinin, duyğularının, məfkurəsinin ifadə tərzini, həm də məna yaratmaq və dəyişdirmək vasitəsidir. M.Arazın dilinin zənginliyi, çoxqatlılığı onun şeirlərinin təsir edici gücünü təşkil edir.

Onun poeziyasında söz yaradıcılığı, ənənəvi Azərbaycan ədəbiyyatının sərhədlərini aşaraq, yeni poetik anlamların və dərinliklərin formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Onun şeirlərində Azərbaycan dili, sözün əsl mənasında, hünərdir(1,23). Məmməd Arazın əsərlərindəki söz istifadə üsulu və dilin quruluşu onun bədii düşüncəsinin və poetik vizyonunun gücünü nümayiş etdirir.

Son dərəcə parlaq istedadla, zəngin yaradıcı təxəyyül və bədii gücə malik olan böyük şairin şeirləri heç vaxt estetik dəyərini və təsir gücünü itirməmiş, xalqımızın milli-mənəvi sərvətinə çevrilmişdir. Məmməd Araz tarixi dindirmək üçün daşlara səslənən, tarixin mübhəm suallarına lal daşlardan cavab istəyən ilk Azərbaycan

şairidir(4). Şairin şeirləri yerli olduğu qədər də millidir. Çünki bu poemada insan faktoru ilə yanaşı, dərin sosial, sosial, əxlaqi-fəlsəfi məzmun da var.

Bu böyük sənətkarın bəşəri əhəmiyyət kəsb edən şeirləri öz əhatə dairəsi, estetik dəyəri, poetik ritorikası ilə ədəbi ictimaiyyətin dərin rəğbətini qazanmışdır. Hamıya məlum olduğu kimi, şair poeziya aləmində yeni yol açmış, xalqın mənəvi sərvətinə çevrilmiş, yeni ədəbi cərəyan yaratmışdır. Çünki onun şeirləri Vətənə, Xalqa, mənəviyyət və mənəviyyətə, bədii fikrə və ictimai ideallara xidmət edən şeirlərdir. Vətən şair üçün əbədilikdir, məhək daşdır(5). Bu baxımdan onun yaradıcılığında dil, üslub məsələləri hər zaman diqqətilayiqdir.

Poeziya dilində mənə rəngarəngliyini təmin etmək, səs ahənginə nail olmaq, emosional effekti gücləndirmək üçün sinonimlərdən tez-tez istifadə olunur. Məmməd Arazın şeirlərində sinonimlərdən istifadə, xüsusilə, duyğuların, sosial mövzuların vurğulanmasında böyük rol oynayır. Şair bəzən bir hissi və ya vəziyyəti daha təsirli çatdırmaq üçün bir sözün sinonimini əvəz edir. Bu, eyni mənalı müxtəlif sözlərin təkrarları vasitəsilə şeirlərin ritmik quruluşunu və melodik təsirini gücləndirir.

MATERIAL VƏ METODLAR

Xüsusilə məhəbbət, vətən, azadlıq kimi ümumbəşəri mövzularda yazdığı şeirlərdə Məmməd Araz sözləri yenidən formalaşdıraraq, mənasını oxucuya daha intensiv çatdırmış, bununla da şeirlərinə çoxqatlı mənə bəxş etmişdir. Sinonimlərdən istifadə bu mövzuları müxtəlif perspektivlərdən nəzərdən keçirməyə imkan verir.

Vətən mənə oğul desə nə dərdim?
Nə *kədarim* göyərərdir, nə *dərdim*
Mən təbrizin güllərindən nə dərdim ki,
Ayrılığın viran etdi könlümü(4,117).

Məmməd Arazın şeirlərində sinonimlər şairin emosional-semantik təsirini dərinləşdirən elementlərdir. Araz sözün səsini və melodiyasını nəzərə almaqla onun emosional təsirini maksimum dərəcədə artırmağı bacarır. Məsələn, “azadlıq” əvəzinə “hürriyyət”, “yol” əvəzinə “gediş” kimi sözlərin sinonimləri şairin ümumi ritmini dəyişdirir, müəyyən hissə və ya vəziyyətə fərqli baxış gətirə bilər.

Sinonimlərdən istifadə də şairin mənasının intensivləşməsinə xidmət edir. Məsələn, “hüzün” və “kədər” sözləri arasında böyük mənə fərqi olmasa da, şairin bu sözləri yerində işlətməsi şairin daxili dinamikasını dəyişir, oxucuda müxtəlif emosional reaksiyalar doğura bilər. Araz şeirlərində sinonimlərin bu cür müxtəlif işlənməsi həm dilin zənginliyini göstərir, həm də şeirlərin mənə qatlarını gücləndirir.

Hara belə? Qəbristanına?
Bu *gedişin* sonu varmı?
Bəs, həyata gətirdiyin
O körpəcik günahkarmı?(3, 36)

Şeirlərdə sinonimlərin melodik gücü də önəmlidir. Araz sözün səsinin şeirin axışına necə töhfə verdiyini və hansı sözün hansı duyğunu daha yaxşı ifadə etdiyini hesablayaraq seçir. Şairin söz seçimləri bəzən şeirin ritmini ləngitə və ya sürətləndirə, oxucunu müəyyən bir fikrə, hissə yönəldə bilər. Bu baxımdan sinonimlərin həm mənə, həm də səs baxımından şeirə qatdığı zənginlik kifayət qədər böyükdür. Məsələn, “gözlər” və “baxışlar” kimi oxşar mənalı sözlər bəzən Məmməd Araz şeirlərində eyni situasiyanın müxtəlif cəhətlərini əks etdirmək üçün işlənə bilər. Bu cür söz seçimləri şeirə melodiya qatmaqla yanaşı, duyğuların daha güclü hiss olunmasına şərait yaradır.

Gözdən gözə körpü salmaq nə işdi,
Baxışların meylini tez dəyişdi(3, 214).

Antonimlər şairin şeirlərinə təzad yaratmaq, mənasını daha da gərginləşdirmək gücü verir. Araz mənə gücləndirmək, hissiyyatı gücləndirmək, bəzən isə sosial tənqidi daha təsirli etmək üçün antonimlərdən istifadə edir. Antonimlərin birlikdə istifadəsi emosional effektləri artırır və oxucuya əkslər arasındakı əlaqəni daha diqqətlə qiymətləndirməyə imkan verir. Məmməd Araz şeirlərində tez-tez antonimlərdən istifadə etməklə iki əks qütbün əlaqəsini və bu əlaqənin dinamikasını açır. Bu həm də insanın daxili konfliktlərini, cəmiyyətlə mübarizəsini və fərdi azadlığını təsvir etmək üçün bir üsul kimi fəaliyyət göstərir.

Səndən *vəfalısı*, səndən qəşəngi,
Səndən *insafsızı* heç harda yoxdur.
Mənim *qara* şanı, mənim *ağ* duzum,
Mənim nar ağacım-Azəri qızı.(ki 219)

Arazın şeirlərində antonimlər ümumiyyətlə insanların daxili konfliktlərini, sosial problemlərini əks etdirir. Antonimlər anlayışın müxtəlif ölçülərini açır və bu anlayışlar haqqında oxucunun düşüncələrini dərinləşdirir. Məmməd Araz azadlıq, ədalət, məhəbbət və qorxu kimi ümumbəşəri mövzulardan bəhs edərkən, bu anlayışların antonimlərindən istifadə etməklə bu mövzuların mənasını həm fərdi, həm də sosial müstəvidə şübhə altına alır. Məsələn, “azadlıq” (azadlıq) və “zülm” (zülm) kimi antonimlər şairin şeirlərində tez-tez rast gəlinən və güclü işlənən antonim cütlərdir. Bu cür antonimlər şairin azadlıqla zülmün, fərdin azadlığına qarşı ictimai zülmün dərin əlaqəsini vurğulamaq üçün istifadə etdiyi mənalı alətlərdir.

Doğruluq, ayrılık tərzisində
Yaxşını yamandan ağır görmüşəm (3,180).

Məmməd Araz antonimlərdən istifadə etməklə təkə linqvistik təzad yaratmır, həm də şeirlərində mənə intensivliyini artırır. Şair sözün antonimindən istifadə etməklə oxucunun diqqətini çəkir və bu sözlər arasındakı fərqləri vurğulayır. Bununla da sözün mənasını daha aydın açır. Arazın şeirlərində mənə dərinliyi

antonimlərin ahəngdar işlədilməsi ilə güclənir. Hər bir antonim sözün təkə əks mənasını deyil, həm də insanın əhval-ruhiyyəsini, sosial quruluşunu və fərdi münasibətlərini daha geniş mənalarda dairəsində şərh etmək imkanı verir.

Donmaz suya dönür,
Əriməz tunc olur,
Yeri başına çevirir
Göyü əyninə geyir (2, 31).
Onda görəcəksən görmürsən daha
Ayağın başdadır, başın ayaqda.
Təzə nağılımız qalsın sabaha...(3, 183)

Arazın şeirlərində antonimlər də estetik funksiya daşıyır. Şair əks mənalı sözlərdən istifadə etməklə şeirinə melodik axar verir. Antonimlər təkə məna dərinliyi yaratmaq üçün deyil, həm də səs harmoniyası yaratmaq üçün istifadə olunur. Bununla da şeirin ritmi və melodiyası güclənir, mənanın emosional təsiri artır. Arazın şeirlərində antonimlərin melodik gücü şeirin mənası ilə paralel olaraq şeirin emosional ab-havasını formalaşdırır. Hər bir antonim cütünün daşdığı səslər şairin şeirinə məna ilə yanaşı, estetik ölçü də qatır. Məsələn, “böyük” və “kiçik” kimi sözlər cəmiyyətdəki sinif fərqlərini, sosial iyerarxiyanı, fərdi status fərqlərini ifadə etmək üçün istifadə olunur. Araz belə sözləri poetik şəkildə yerləşdirməklə cəmiyyətdə mövcud olan bərabərsizlikləri tənqid edir.

Artıq ola bilən cazibə, dartım,
Neçə *böyük*ləri özümə qatım,
Kiçiklik adını üstümdən atım...
Yerində çirtlayır başqa bir cisim: (3, 95)

Arazın şeirlərindəki antonimlərin funksiyası dilin qüdrətini, çoxqatlı məna quruluşunu üzə çıxarmaqla onun poeziyasına estetik ölçü qatmaqda böyük rol oynayır.

İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Qasımov R. Azərbaycan ünvanlı Məmməd Araz poeziyası, 525-ci qəzet.- 2017.- 14 oktyabr.- S.23.
2. M.Araz. Dünya sənin, dünya mənim, Elm və təhsil, Bakı, 2011, 208 s.
3. M.Araz. Seçilmiş əsərləri, II cildə, I cild, Lider nəşriyyat, Bakı, 2004, 224 s.
4. Turan. A. Yaddaşın Məmməd Arazı-Məmməd Arazın yaddaşı, Ədəbiyyat qəzeti, 15 oktyabr.
5. <https://525.az/news/104882-bedii-dusuncenin-ali-ifade-modeli-memmed-araz-poeziyasi-iii-meqale>

Elmi rəhbər: Ağalarov Arif Mamo oğlu